

נושא העבודה

הסכם כפוי

תאריך: ינואר 2017

העבודה מוגשת בחסות העמותה של

נוער שוחר משפט עברי

הקדמה אישית

בחרתי בנושא זה כיוון שזהו נושא גדול ומשמעותי. יש עליו מחלוקות ולכן יש שוני בין המשפט העברי והמשפט הישראלי, ורציתי לחקור ולהבין מה הם ההבדלים. לשם כך, בחרתי בנושא "הסכם כפוי" במטרה לבדוק את פסקי דין שונים, מחלוקות, מה רשום על הנושא במקורות השונים של המשפט העברי וכן מה דעת השופטים.

תוכן עניינים

4	פרק ראשון: מבוא
5	פרק שני: חוזה הנערך עקב כפייה
5	במשפט העברי
8	במשפט הישראלי
11	השוואה
11	פרק שלישי: חובת כפיית גט מעושה
12	במשפט העברי
13	במשפט הישראלי
14	השוואה
16	פרק רביעי: חוזה הנערך עקב עושק
16	במשפט העברי
18	במשפט הישראלי
19	השוואה
20	סיכום
22	רשימה ביבליוגרפית

מבוא

במהלך העבודה נבדוק את הנושא הסכם כפוי, זאת תוך סקירת השאלה המשפטית שנבחרה והיא- האם הסכם כפוי קביל במערכת המשפטית.

על מנת לענות על שאלה זו, נדון תחילה במעמדו המשפטי של חוזה הנערך עקב כפייה, ונבדוק מהם ההבדלים בין המשפט העברי למשפט הישראלי בנושא זה, האם כפייה לכשעצמה מצדיקה את ביטול החוזה. לאחר מכן נבחן מהו כפיית גט מעושה, הן בפן העברי והן בפן הישראלי. אחר כך נבחן חוזים הנערכים עקב עושה, נבדוק אותם בשני סוגי המשפט וכן נבדוק מה עמדת המחוקקים על כך.

הסיבה שבחרתי בנושא זה היא שעניין זה הוא חשוב ומשמעותי במערכת המשפט, גם בתחום העברי וגם בישראלי, וברצוני לבדוק את ההבדלים בנושא הזה בסוגי המשפט השונים.

חוזה הנערך עקב כפייה

במשפט העברי

השופט פיינשטיין מציין שהמשפט העברי אינו מבטל חוזה באופן מיידי עקב כפייה, אלא מדבר על אפשרות ביטול חוזה, וכי ישנן שתי סוגיות הדנות בעניין זה:¹

הראשונה, סוגיית "תליוהו וזבון"². ההסבר התלמודי המקובל לכך הוא שאדם שייסר אדם אחר עד שמכר אחד מנכסיו- המכר תקף, וזאת כיוון שהרצון להיחלץ מהכפייה המופעלת עליו, אפילו במחיר מכירת הנכס נחשב לגמירות דעת מספקת למכירה תקפה. על פי ההסבר השני, בכל מכירה יש גורם של כפייה, שאלמלא היה אדם אנוס למכור את נכסיו (מחמת צורך במזומנים או שעת דחק אחרת) לא היה מוכרם, ובכל זאת מכירה רגילה תקפה. הסיבה לכך היא ש"לא נתנה תורה חילוק במקח וממכר בין דברים הצריכים לו ומכרן לדברים שאין צריכין לו"³, ואם כן גם כשהקונה כופה את המוכר למכור החוזה תקף. אמנם גישה זו נדחית, שכן "שאני אונסא דנפשיה מאונסא דאחרני [=שונה אונס של עצמו מאונס של אחרים]"⁴, כלומר, יש להבחין בין אילוצים פנימיים שבהם נתון המוכר לבין כפייה חיצונית שאחר כפה עליו. מסקנת התלמוד היא: "אגב אונסיה גמר ומקני [=אגב אונסו גמר המוכר בדעתו והקנה]"⁵. הרצון להיחלץ מן הכפייה המופעלת עליו, ואפילו במחיר מכירת הנכס, נחשב גמירת דעת מספקת למכירה תקפה. התלמוד מתנה את תוקף המכר בכך שהקונה ייתן למוכר את התמורה.

הסוגייה השניה קשורה ל"גט מעושה"⁴, בה לפעמים בעל נכפה לתת גט לאשתו ולגביו קובעת המשנה⁵: "גט מעושה [=כפוי]: בישראל - כשר, ובגוים - פסול. ובגוים חובטין אותו ואומרים לו: עשה מה שישראל אומרין לך - וכשר". את הקביעה כי גט המעושה על ידי

¹ בש"א 3051/05, עמותת חברא קדישא גחש"א – ראשון לציון נ' אהלי דורון ואח', תק-של 17530 (2)2006

² בבא בתרא מז', ע"ב

³ רשב"ם, בבא בתרא מז' ע"ב, ד"ה דכל דמזבין

⁴ גיטין, מז', ע"ב

⁵ משנה, גיטין ט, ח

ישראל כשר, פירש שמואל בתלמוד⁶: "גט המעושה בישראל: כדין - כשר, שלא כדין - פסול", כלומר, לא כל גט שנכפה על ידי יהודי - כשר, שהרי הוא ניתן נגד רצונו של הבעל⁷, אלא דווקא גט שהדין מחייב שהבעל יתנו לאשתו ואפילו בכפייה.

סוגיה זו מהווה מקור לדיונים רבים בנושא הכפייה, שכן קידושין וגירושין הם פעולות משפטיות כדוגמת פעולות ממוניות אחרות. אבל, הלכות רבות בקידושין וגירושין נאמרו כחומרה מיוחדת בשל חשש הפרת איסור אשת איש הכרוך בפעולות אלו, איסור הנחשב חמור במיוחד, ולפיכך, דנו בסעיף זה בקידושין וגירושין בכפייה רק מקום שבו הפוסקים השוו אותם לכפייה בחוזים רגילים.

אל סוגיה זו מתייחסת המשנה⁸ שראתה את הבעת רצונם החופשי של הצדדים כתנאי הכרחי לתוקף החוזה. קודם לדרישה שתוכנו של חוזה יהיה סביר ושמחירו לא יקפח באונאתו את הצד שכנגד, עומדת הדרישה שהחוזה ישקף את רצונם החופשי של הצדדים ואת גמירת דעתם המוסכמת, ומכאן נפסדותו המשפטית של החוזה הכפוי. אמנם דברים מפורשים מעין אלה לא נמצאו בעניין זה במשנה, ולמעשה אין בה כל התייחסות ישירה לשאלת מעמדו של החוזה הכפוי, אך על יחסה אליו ניתן ללמוד מתוך עמדתה במקרים ספציפיים אחרים של כפייה: "סיקריקון", "גט מעושה" ו"כפייה על הקרבן".

• סיקריקון:

כך מספרת לנו המשנה המפורסמת בפרק הניזקין: לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי המלחמה. מהרוגי המלחמה ואילך יש בו סיקריקון. כיצד? לקח מסיקריקון וחזר ולקח מבעל הבית - מקחו בטל; מבעל הבית וחזר ולקח מסיקריקון - מקחו קיים. לקח מן האיש וחזר ולקח מן האשה - מקחו בטל; מן האשה וחזר ולקח מן האיש - מקחו קיים. זו משנה ראשונה. בית דין של אחריהם אמרו: הלוקח מסיקריקון נותן לבעלים רביע. אימתי? בזמן שאין בידן ליקח. אבל יש בידן ליקח, הן קודמין לכל אדם.

⁶ גיטין פח ע"ב. דעתו נפסקה להלכה. ראה: רמב"ם, הלכות גירושין, פרק ב, הלכה כ; שולחן ערוך, אבן העזר, סימן קלד, סעיף ה.

⁷ הקביעה שגט צריך להינתן ברצונו החופשי של הבעל מופיעה במשנה, יבמות יד, א: "אינו דומה האיש המגרש לאשה המתגרשת, שהאשה יוצאה לרצונה ושלא לרצונה, והאיש אינו מוציא אלא לרצונו."

⁸ בנימין פורת, החוזה הכפוי ועקרון הצדק החוזי עיון משפטי פילוסופי בסוגיית תליוהו הבין, עמ' 62-67

רבי הושיב בית־דין ונמנו, שאם שהתה בפני סיקריקון שנים־עשר חודש - כל הקודם ליקה זוכה, אבל נותן לבעלים רביע?⁹.

נוסיף כי האמוראים חשו היטב בסתירה הקיימת בין תפיסה זו של המשנה, המכירה בבטלותו של החוזה הכפוי, לבין תפיסתו של האמורא רב הונא, המכיר בתוקפו. מכוח סתירה זו הם נטו להעמיד את משנת סיקריקון באוקימתא מחודשת, אשר תהפוך אותה על פניה בדרך המתיישבת עם עמדת רב הונא.

משהיו איומיו של הסיקריקון ממשיים, נכוננו בעלי הקרקעות להעביר את הבעלות לידי הסיקריקון ובלבד שהוא יניח להם, ו"אגב אונסיה גמר ומקני". רק לאחר שגזרה המלכות כי "כל דקטיל – ליקטלוהו", חשו בעלי הקרקעות בטוחים מפני איומי הסיקריקון וידעו כי איומיהם איומי סרק הם, ובשל כך לא גמרו בעלי הנכס בדעתם לוותר על זכויות בעלותם ו"אמרי: האימא לישקול למחר תבענא ליה בדינא [=עכשיו ייקח, מחר אתבענו בדין]". על כן בתקופה השנייה, הרוצה לרכוש את הנכס מן הסיקריקון היה מחויב לרכשו קודם לכן מבעליו כדין. אליבא דפירוש הבבלי מיוסדת אפוא המשנה על העיקרון ההפוך, הגורס כי חוזה כפוי תקף הוא.

סוף דבר, מפשטה של המציעתא במשנת סיקריקון נלמד, כי לפי משנה זו, מעיקר הדין צריך המכר להיות מבוסס על גמירת דעתו החופשית של בעל הנכס, ואם הוא יושג תחת איומים עלול הדבר להביא לבטלותו.

כך גם קובע הרמב"ם בהלכות גירושין, פרק ב', הלכה ב'.

הסופר א.גולאק ניסח את נושא ההתקשרות בכפייה כך: "פעולה הנעשית באונס – בטלה והנעשית מחמת אונס קיימת"¹⁰.

זאת ועוד, המבקש לבטל חוזה בתמורה שנעשה בכפייה חייב למסור "מודעא" לעדים, כלומר, לגלות דעת לפני חתימת החוזה כי התקשרותו בחוזה נעשית מחמת כפייה ובלא גמירת דעת לקיים את החוזה.

⁹ משנה, גיטין ה, ה.

¹⁰ א.גולאק, יסודי המשפט העברי, ספר א', ברלין תרפ"ב, עמ' 58.

ובלשון התלמוד: "כל מודעא, דלא כתוב בה: אנן ידעינך באונסא דפלניא (שאיין כתוב בה: אנו יודעים באונסו של פלוני), לאו מודעא היא"¹¹.

חובת ה"מודעא" קיימת גם במקרה של חוזה ללא תמורה, ממנה ניתן ללמוד כי הנותן מתנה (או מתקשר בחוזה) אינו מתכוון לגמור בדעתו לתת מתנה ואין צורך להוכיח כפייה¹².

במשפט הישראלי

חוק החוזים סעיף 17¹³:

כפיה

17. (א) מי שהתקשר בחוזה עקב כפיה שכפה עליו הצד השני או אחר

מטעמו, בכוח או באיום, רשאי לבטל את החוזה.

(ב) אזהרה בתום לב על הפעלתה של זכות אינה בגדר איום לענין סעיף

זה.

סעיף 17 דן באדם המתקשר בחוזה עקב כפייה שהופעלה עליו, וקובע כי הנכפה רשאי לבטל את החוזה. שאלות אחדות עולות מלשון הסעיף, וכמבוא לדיון נסקור אותן בקצרה.

שני אופנים של כפייה נזכרים בסעיף זה: "בכוח או באיום", אבל המחוקק לא קובע את גדריהם. האם רק פעולה של הכופה, אשר לבדה גרמה לצד שכנגד להתקשר בחוזה, תקנה לו את זכות הביטול, או שמא גם כפייה שהצטרפה לשיקולים נוספים של הנכפה? ובדומה יש לשאול: האם כפייה, אשר יתכן שהנכפה יכול היה להתחמק ממנה ולא עשה כן, תיחשב כפייה שבגללה זכאי הנכפה לבטל את החוזה?

סעיף 17 קובע, כי תנאי לטענת הכפייה הוא שהכופה יהיה אחד הצדדים לחוזה או אחר הפועל מטעמו. מי שהתקשר בחוזה עקב כפייה שנעשתה על ידי אדם שלישי, הפועל מטעם

¹¹ בבא בתרא מ, ע"ב

¹² רמב"ם, הלכת מכירה, פרק ר' הלכה ג'

¹³ סי' 17 לחוק החוזים, התשל"ג-1973

עצמו ולא מטעם הצד שכנגד, אינו יכול לבטל את החוזה. בהנחה שכפייה זו פוגמת גם היא בגמירת דעתו של הנכפה, מדוע אינה גוררת את הענקת הזכות לבטל את החוזה?
את הרעיון העומד מאחורי סעיף 17 לחוק החוזים אין צורך להסביר יתר על המידה¹⁴: אם העיקרון המרכזי עליו מושתתים דיני החוזים הוא הרצון החופשי של הצדדים, אך טבעי הוא שהחוק יאפשר למי שכרת חוזה עקב כפיה או איום מהצד השני, לבטל אותו. בעוד שבעילות הטעות וההטעיה הפגם ברצון הוא קוגניטיבי (קיים פער בין המציאות לבין השתקפותה בתודעת הצדדים), לעניין כפיה הצד הכפוי יודע ומבין את המצב לאשורו ואת פרטי העסקה אך הוא אינו יכול להימנע מלכרות את החוזה שבו אין הוא מעוניין.

בנוסף לדיני החוזים הכפייה מטופלת גם במערכות אחרות של דינים: הכפייה יכולה לבסס עילת תביעה בנזיקין, היא יכולה להביא לביטולה של צוואה שנעשתה מחמת אונס¹⁵, והיא מהווה יסוד לעבירות פליליות שונות כגון "איומים"¹⁶. בתחילה התפרשה "כפייה" כאיום פיזי על חייו או שלמותו הגופנית של הצד הכפוי. ההתפתחות הבאה הייתה הכרה בכפייה גם כאשר האיום אינו מכוון למתקשר בחוזה עצמו אלא לקרובים לו: לדוגמא, עילת הביטול מתקיימת גם כאשר צד לחוזה התקשר בו עקב איום על ילדיו. בשנים האחרונות חלה התפתחות נוספת, ובמסגרתה הוכרה גם "כפייה כלכלית" כעילה לביטול חוזה.

בבש"א 003051/05 חברת קדישא גחש"א ראשון לציון נ' אהלי הנתבע חתם על טופס "כרטיס נפטר", המוצא על ידי התובעת כתנאי מקדמי לקבורת אביו בבית הקברות שבפיקוחה ובניהולה, ועל טופס בקשה לרכישת אחוזת קבר בבית העלמין החדש בסכום של 10,150 שקל. ביום ה-29 למות המנוח הגיע בונה המצבות לבית העלמין בבקשה להתקין את המצבה, אך אנשי התובעת לא אפשרו זאת בטענה שבמצבה לא ענתה לדרישות לעניין מבנה המצבות אליהן התחייב הנתבע.

¹⁴ ישראל מוסנזון, **דיני חוזים**, עמ' 567-568

¹⁵ סי' 30(א) לחוק הירושה, התשכ"ה-1965

¹⁶ סי' 192 לחוק העונשין, התשל"ז-1977

הנתבע התחייב במסמך ת/2, לאחר שיחה עם מנכ"ל התובעת, שהמצבה תותקן כמו שהיא והנתבע יחליף את קיר המצבה לתקני, וכבטחון לקיום הבטחה זו- מסר הנתבע לתובעת שיק בסך 10,000 שקל.

בפועל, הנתבע לא החליף את המצבה ולכן קיבל מהתובעת מכתב התראה, שעליו ביקש הנתבע הארכה מבלי הודעה על ביטול ההסכם מצידו או על טענת כפייה או עושק.

כיוון שהנושא לא טופל לשביעות רצון התובעת והפלטה לא הוחלפה, הגישה התובעת בקשה לבצוע את השיק בהוצאה לפועל.

הנתבע הגיש בקשה לרשות להתגונן, ובהסכמה הועבר הדיון לבית המשפט.

בדיון, טען הנתבע בטענות כפייה ועושק, וכי דיני החוזים חלים גם על דיני השטרות, ולכן עורך דינו "מגייס" לטובתו את סעיפים 17 ו-18 לחוק החוזים המגדירים את נסיבות הכפייה והעושק. לטענת הנתבע, הכפייה והעושק באים לידי ביטוי בהחתמתו על מסמך ת/2 ואילו צו להפקיד שק ביטחון כתנאי להקמת מצבה, אך יום אחד לפני טקס הזיכרון.

לדעת השופט פיינשטיין הרן, הסוגיה המשפטית היא שתפתור את הסכסוך וזאת כיוון שלא נטען ולא הוכח כי הנתבע חתם על המסמך ת/2 תחת כוח או עקב איום פיזי, ו"האיום" היחיד הוא מתן אפשרות להתקין את המצבה, ובנוסף הנתבע לא ביטל את החוזה, ולכן לפי סעיף 17 (א) לחוק לא מתקיימת כפייה והמסמך ת/2 נשאר בתוקף מלא.

לבסוף, מסיק השופט כי אין פסול בהתחייבותו של הנתבע במסמך ת/2, אך כיוון שמנכ"ל התובעת בסך הכול רוצה בתיקון המצבה לפי התקנות ואיננו מעוניין בכסף- ניתנת לנתבע אפשרות להחליף את המצבה תוך 70 יום ממתן פסק הדין. אם לא יעשה זאת, יהיה חייב לשלם לתובעת 10,000 שקל בצירוף הפרשי הצמדה וריבית כחוק.

בע"א 4839/92 גנז נ' כץ¹⁷ יוסף גנז, חרדי, איש עסקים, בן למשפחה אמידה, רווק כבן 50. חתם על שטר התחייבות עם כץ והתחייב לשלם לו דמי שדכנות (100 אלף\$) אם יינשא. גנז

¹⁷ ע"א 4839/92 גנז נ' כץ, פ"ד מח(4) 749, 756 (1994)

התחתן ושילם לכך 20 אלף, אך כך התעקש על תשלום מלוא הסכום והגיש תביעה למחוזי שהתקבלה.

השופט קדמי טען שחתימה יוצרת חזקה סובייקטיבית על הסכמת החותם לעסקה. עליו לסתור את החזקה ולהראות שלא הייתה גמירות דעת. הסכום הגבוה לא מעיד על חוסר רצינות והעדר גמירות דעת של כץ. הרצון להשתדך לא דוחה גמירות דעת. עושק מתקיים אם יש מצוקה נפשית, נוצל המצב הזה ואם תנאי החוזה לא סבירים. ניצול לחץ נפשי שהוא לא מצוקה לא מהווה עושק או חוסר תו"ל. במקרה זה, לא הוכח בכריתת החוזה היה גנז נתון למצוקה, לכן אין עילת עושק (הלחץ החברתי והאישי לו היה נתון לא הגיעו למצב של הסטת שיקול דעתו). הערעור התקבל חלקית (לגבי הריבית וההצמדה).

השוואה

המשפט העברי לא מבטל חוזה באופן מיידי עקב כפייה, אלא מדבר על אפשרות ביטול חוזה. המשנה רואה את הבעת גמירות דעתם של הצדדים כתנאי הכרחי לקיום החוזה, אך אין בה כל התייחסות ישירה לשאלת מעמדו של החוזה הכפוי. בנוגע לסיקריקון, המכר צריך להיות מבוסס על הבעת רצון של בעל הנכס למכור, ואם הוא תחת איומים - עלול הדבר להביא לביטול החוזה.

לפי המשפט הישראלי, הנכפה לחתימת חוזה רשאי לבטלו, אך אין הגדרה חד משמעית ל"כפייה", כלומר שבתחילה זה היה נחשב לאיום פיזי על חייו או שלמות הגוף של הנכפה, לאחר מכן הכרה בכפייה גם כשהאיום לא מכוון ישירות לנכפה אלא לקרובים לו, ובשנים האחרונות כפייה נחשבת גם מהפך הכלכלי.

חובת כפיית גט מעושה¹⁸

¹⁸ עו"ד ירון אונגר ואורלי אלמגור לוטן, סרבנות גט בישראל - רקע הלכתי, משפטי, היקף התופעה והדרכים לטיפול בה.

במשפט העברי

חכמי ההלכה בכל הדורות עשו מאמצים גדולים כדי לאפשר לנשים מעוכבות גט להשיג גט בכפייה. דבר זה בולט במיוחד במקרים שלא נאמר בהם בתלמוד שיש לאישה זכות לתבוע גירושין, לא לחיוב ולא לכפייה. כך, למשל, אין התלמוד מתייחס לבעייתה של אישה מוכה הדורשת גט מבעלה, והוא מסרב לתתו לה. בהיעדר כל עילה בתלמוד, הרי שלכאורה הכפייה במקרה זה היא "שלא כדין", והיא פוסלת את הגט. אבל פסקו גדולי הראשונים שניתן לכפות את הבעל לגרש את אשתו מקל וחומר: אם בנסיבות קלות יותר, של ריח רע הנודף מן הבעל, נקבע בתלמוד שכופים אותו לגרש את אשתו, קל וחומר בבעל אלים, דבר שיש בו משום חיי נפש. אף ניתן לכופו לגרש משום הכלל: "אין אדם דר עם נחש בכפיפה".

כיוצא בזה נפסק בעניין בעל הבוגד באשתו, שאף הוא לא נזכר בתלמוד, שניתן לכפותו לגרש את אשתו, והנימוקים שניתנו לזה הם: הפרת חובת הנאמנות של הבעל לאשתו, אי יכולתו למלא את חובותיו כלפי אשתו, וקל וחומר מן העילות לכפייה המוכרות בתלמוד.

מקרה אחר שהתלמוד קובע שאין בו עילה לאישה לבקש כפיית גט הוא "טענת מאיס עלי". לפי דין התלמוד, אישה הטוענת שבעלה מאוס עליה ואינה יכולה לחיות אתו, אין דינה כדין מורדת, ולא ניתן לכופף עליה לחיות אתו בניגוד לרצונה. לא נאמר בתלמוד דבר וחצי דבר ביחס לשאלה: כלום זכאית האישה שיכפו את בעלה לתת לה גט. בשאלת זכותה של האישה שיכפו את בעלה לגרשה, מצאנו מחלוקת בין הראשונים: על פי שיטת הרמב"ם, "כופין אותו להוציא לשעתו, לפי שאינה כשבויה שתבעל לשנוי לה", ואילו לפי שיטת רבנו תם, אין כופין את הבעל לגרשה מחשש שמא נתנה עיניה באחר. הדעה הרווחת בהלכה היא, שיש להחמיר כשיטת רבנו תם ולהימנע מלכפות גט בטענת "מאיס עלי". ואולם כמה מן הפוסקים הלכו בעקבות מהר"ם בר' ברוך מרוטנבורג, שכתב שאם האישה האומרת "מאיס עלי" נתנה אמתלה לדבריה, כלומר שנימקה מדוע בעלה מאוס עליה, שוב אין לחשוש שנתנה עיניה באחר, וניתן על כל פנים לחייב את בעלה לגרשה, גם לשיטת רבנו תם, והדבר מאפשר להטיל עליו צווי הגבלה, כמבואר לעיל. ויש שהורו שאפשר גם לכופף אותו לגרשה, כגון במי שהמיר דתו, ש"כופין אותו לגרש בטענה זו של מאיס עלי, וכל שכן משומד דמאיס ומאיס". ומצאנו גם שיש לשקול כפיית גט בטענת "מאיס עלי" עם טענה מבוררת, כשבית הדין חושש שתצא האישה לתרבות רעה.

במשפט הישראלי

על פי החוק הישראלי, ניתן לכפות על סרבן הגט לגרש את אשתו בארבע דרכים שונות, כפי שיפורט להלן:

כפייה על פי חוק שיפוט בתי-דין רבניים

סעיף 6 לחוק שיפוט בתי-דין רבניים¹⁹ קובע:

ציווה בית-דין רבני בפסק-דין סופי לכפות איש לתת גט פיטורין לאשתו או לכפות אישה לקבל גט פיטורין מאישה, רשאי בית משפט מחוזי, כתום ששים ימים מיום מתן הצו, לפי בקשת היועץ המשפטי לממשלה, לכפות במאסר לציית לצו.

ייחודה של הוראה זו הוא, שהיא מעניקה לבית המשפט המחוזי את הסמכות לכפות על אדם לגרש את אשתו, אולם כדי שבית המשפט המחוזי יקנה את הסמכות לעשות זאת, יש להציג בפני בית המשפט פסק דין רבני שלפיו יש לכפות על האיש לגרש את אשתו. פסק דין שכזה, לאור המבואר לעיל, הינו נדיר ביותר, ובשל כך, מטבע הדברים השימוש בהוראה הנזכרת מועט ביותר.

כפייה על פי חוק בתי-דין דתיים (כפיית ציות ודרכי דיון)

סעיף 7א(א) לחוק בתי-דין דתיים²⁰ קובע ש:

"לבית-דין, כשהוא דן בעניין שבשיפוטו, יהיו כל הסמכויות על פי סעיפים 16-7 לפקודת בזיון בית המשפט, בשינויים המחויבים".

¹⁹ ס' 6 לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953
²⁰ ס' 7א(א) לחוק בתי-דין דתיים, התשט"ז-1956

סעיפים אלו שבפקודה מקנים לבית המשפט סמכות לאסור אדם, או אף להטיל עליו קנס בשיעור שיראה לנכון, על מנת לגרום לו לציית לפסק דינו של בית המשפט.

מנקודת ראותם של בתי-הדין הרבניים, יתרונו של השימוש בהוראה זו טמון בכך שהוא מקנה לבית-הדין (ולא לבית המשפט) את הסמכות לכפות על הבעל לגרש את אשתו. בנוסף, השימוש בהוראה מאפשר להפעיל את הסנקציה של מאסר, לא רק בנסיבות שבהן ניתן על ידי בית-הדין פסק דין הכופה על הזוג להתגרש, אלא גם בנסיבות שבהן ניתן פסק דין המחייב אותם לעשות כן.

ואולם, לא מצאנו אף לא תקדים אחד שבו עשו בתי-הדין הרבניים שימוש בסמכות המסורה בידיהם לפי הסעיפים הנזכרים.

כפייה על פי חוק בתי-דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין)

על פי סעיף 1(ב) של חוק בתי-דין רבניים²¹:

לענין סעיף זה, אין נפקה מינה אם ננקטה בפסק הדין לשון של

כפיה, חובה, מצווה, הצעה או לשון אחרת.

בית-הדין הרבני הוסמך להטיל סנקציות רבות ומגוונות על בעל המסרב לתת לאשתו גט. הסנקציות שבתי-הדין הוסמכו להטיל הן: צו עיכוב יציאה מן הארץ; צו עיכוב הנפקת דרכון, החזקה בדרכון או הארכת תוקפו של דרכון; צו איסור על קבלת או החזקת רישיון נהיגה; צו המגביל את הזכות להתמנות, להיבחר או לשמש במשרה על פי דין או במשרה בגוף מבוקר; צו המגביל את הזכות לעסוק במקצוע שהעיסוק בו מוסדר על פי דין או להפעיל עסק הטעון רישוי או היתר על פי דין; צו האוסר לפתוח או להחזיק חשבון בנק או למשוך שיקים מחשבון בנק. כיום, הוראה זו היא הוראת החוק העיקרית המשמשת את בתי-הדין כדי לכפות על סרבני הגט לשתף פעולה עם בית-הדין ולסיים את הליך הגירושין.

השוואה

²¹ ס' 1(ב) לחוק בתי דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין), התשנ"ה-1995

הדין לפי המשפט העברי הוא שאין אדם מגרש את האישה אלא מתוך רצונו. לכן, גט מעושה (שניתן בכפייה) - הוא גט פסול.

אף על פי כן, כשמן הדין ניתן לכפות את הבעל לגרש את האישה, ואינו רוצה לגרשה, וכפו אותו בית דין עד שאמר "רוצה אני" - הגט כשר.

לעומת זאת, במשפט הישראלי ניתן לכפות אדם לתת לאשתו גט, אם יש פסק דין רבני שלפיו יש לכפות על האדם לגרש את אישתו.

חוזה הנערך עקב עושק

במשפט העברי²²

התלמוד³ מביא ברייתא (מקור תנאי) הדנה באסיר נמלט שנאלץ להסכים לתנאי חוזה גרועים בשעת הדוחק:

הרי שהיה בורח מבית האסורין, והיתה מעבורת [ספינה] לפניו. אמר לו [לבעל הספינה]: טול דינר והעבירני [את הנהר, שמעכבו מלברוח] - אין לו אלא שכרו. ואם אמר לו: טול דינר זה בשכרך והעבירני - נותן לו שכרו משלם.

מחלקה הראשון של הברייתא עולה לכאורה שהתחייבותו של האסיר הנמלט לשלם לבעל הספינה דינר תמורת השירות שהוא נותן לו אינה מחייבת, כנראה משום שהיא התחייבות מופרזת שניתנה בשעת מצוקה. אולם התלמוד תמה: אם כך, מדוע נאמר בחלקה השני של

הברייתא שאם אמר האסיר הנמלט לבעל הספינה שהוא מתחייב לשלם את הדינר "בשכרך", שהוא חייב לעמוד בהתחייבותו? הלוא גם התחייבות זו ניתנה מתוך מצוקה! ובלשון התלמוד: "מאי שנא רישא, ומאי שנא סיפא?". והשיב התלמוד: "אמר רמי בר חמא: בצייד השולה דגים מן הים, ואמר ליה: אפסדתני כוורי בזוזא [=גרמת לי הפסד דגים בשווי זוז]". כלומר, לפי התלמוד, הסתירה בין שני חלקי הברייתא תיושב אם נניח שחלקה השני מדבר בבעל ספינת דיג, שבעליה מפסיד אם הוא מקבל רק דמי הסעת נוסע במעבורת, כי אם היה ממשיך במלאכת הדייג, היה יכול להרוויח זוז. על כן, כשאמר האסיר לבעל הספינה: "טול דינר בשכרך", אמר למעשה: "העבירני, ואני אתן לך זוז כפיצוי על מניעת הרווח שתיגרם לך". נמצא אפוא שלא המילה "בשכרך" היא הקובעת, אלא העובדה שבעל המעבורת יוצא נפסד כשהוא מקבל רק את השכר המקובל לשירותי הסעה במעבורת. אם כן, המילה "בשכרך" משמעה אינו אלא "תמורת השכר שאתה מפסיד בגללי".

עיקרון דומה עולה מהלכה נוספת בעניין זכויות השיפוי של המציל את חברו מהפסד⁴.

²² דעת אינציקלופדיה יהודית, עושק, סחיטה

מדובר במי שנסדק כד הדבש שלו, והדבש עומד ללכת לאיבוד, והציע לו חברו שנזדמן למקום ובידו כד ריק לשפוך את דבשו לכדו הריק תמורת מחצית מן הדבש, והסכים בעל הדבש להצעתו. בעניין זה, נפסקה הלכה שבעל הדבש יכול לחזור בו מהסכמתו, ואינו חייב לשלם למציל דבשו רק את דמי טרחתו ושכירות הכד⁵, לפי שכרם הראוי. אולם אם היה כדו של המציל מלא יין, והוצרך לשפוך את יינו כדי להציל את דבש חברו, חייב בעל הדבש לשלם לו כפי שהתחייב, משום שזהו הפסדו המשוער של בעל היין.

הלכה אחרת, בענייני חליצה⁶, נוגעת גם היא לנושא שלפנינו. יבמה שאחי בעלה המת מסרב לחלוץ לה (וכל זמן שיבמה אינו חולץ לה, אינה מותרת להינשא) מבטיחה לו מאתיים זוז (סכום עתק) בתמורה לחליצה. לאחר החליצה, האישה מסרבת לקיים את הבטחתה בטענה שעשתה כן מתוך מצוקתה וחששה שתישאר עגונה כל ימיה. על יסוד הברייתא שהובאה לעיל בעניין האסיר הנמלט, התלמוד⁷ קובע שהדין עמה, והיא אינה חייבת לשלם לאחי בעלה מאומה.

מן המקורות שהבאנו לעיל, עולות שתי מסקנות עקרוניות:

א. מי שהיה שרוי במצוקה, וכדי להימלט ממנה, הבטיח לחברו שכר מופרז תמורת עזרתו (כגון: עזרה להימלט ממאסר; הצלה מאבדן דבש וכיוצא בזה; שחרור מכבלי עגינות ועוד), אינו חייב לשלם לחברו יותר מן השכר הראוי תמורת העזרה שקיבל. מסקנה זו היא מעין הוראת ה"עושק" שבחוק החוזים (חלק כללי).

ב. יש לסייג את הדברים ולקבוע שאם ייפסד הצד השני מביטול ההתחייבות המופרזת, הרי שהיא עומדת בתוקפה. גם מסקנה זו עולה בקנה אחד עם החוק, שכן החוק אינו חל על מי שהתקשר עקב מצוקה גרידא, אלא על מי שהתקשר עקב ניצול מצוקתו, והלוא בכגון זה אין לדבר על ניצול.

במשפט הישראלי

חוק החוזים סעיף 23¹⁸:

עושק

18. מי שהתקשר בחוזה עקב ניצול שניצל הצד השני או אחר מטעמו את מצוקת המתקשר, חולשתו השכלית או הגופנית או חוסר נסיונו, ותנאי החוזה גרועים במידה בלתי סבירה מן המקובל, רשאי לבטל את החוזה.

בבש"א 003051/05 חברת קדישא גחש"א ראשון לציון נ' אהלי מציין השופט שכדי להצליח בטענת עושק חייב הטוען להוכיח לא רק כי התקשר בחוזה עקב ניצול מצד הצד השני את חולשתו, אלא גם ש"תנאיי החוזה גרועים במידה בלתי סבירה מן המקובל", ואם התגבר על המכשולים הללו רשאי לבטל את החוזה. במקרה זה, המצוקה אכן יכולה להתייחס לחוסר ניסיון הנתבע, שכן זוהי הפעם הראשונה בקבורת בן משפחה, אך הוא לא התגבר על הדרישות כפי שנקבע בסעיף 18 לחוק, כלומר הוא לא ביטל את החוזה והוא לא הוכיח שתנאיי החוזה עמו גרועים במידה בלתי סבירה מהמקובל. לכן, גם טענת העושק לא תסייע לנתבע.²⁴

בע"א 2041/05 מחקשווילי נ' מיכקשווילי²⁵ המחוזי דחה את תביעת חקשווילי לביטול תוקף כתב הויתור, בו מוותר אביהם על חלקו כיוורש בעיזבון אחיו המנוח (דודם של חקשווילי), לטובת אחיותיו (מיכקשווילי), כך שהן יהיו יורשותיו היחידות של הדוד. הטענה היא לבטלות כתב הויתור עקב חתימה תחת עושק, חוסר תום לב, השפעה בלתי הוגנת, היותו של כתב הויתור חוזה פסול ועשיית עושר שלא במשפט. המחוזי קבע כי לא הוכחו שלושת התנאים לקיום עילת העושק, אלא רק התנאי הראשון (חתימה על כתב הויתור תוך ניצול מצוקת המנוח ע"י המשיבות). נקבע כי אין בסיס משפטי לביטול

²³ ס' 18 לחוק החוזים, התשל"ג-1973

²⁴ בבש"א 003051/05 חברת קדישא גחש"א ראשון לציון נ' אהלי

²⁵ בע"א 2041/05 מחקשווילי נ' מיכקשווילי

ההסכם מחמת השפעה בלתי הוגנת, מאחר ועילה זו אינה מופיעה בחוק החוזים. אין בהסכם חוסר מוסריות שתוביל לראותו כפסול. לטענת חוסר תום לב אין בסיס, שכן נבדקת התנהגות המנוח ולא של האחיות, בה לא היה פגם.

השופטת ד' ברלינר קיבלה את הטענה לעושק. התקיימו שלושת התנאים לקיום עילת העושק. שלושת היסודות אינם רק מצטברים, אלא שלובים. המבחן לבדיקת התנאי השלישי (השנוי במחלוקת בענייננו - חוזה שאינו חורג במידה בלתי סבירה מהמקובל) הינו אובייקטיבי, ומחייב בירור שתי שאלות: מהו "מקובל" ומהי "מידה בלתי סבירה". המחוזי התעלם מטבלת שיעורי זכויות המנוח והאחיות בנכסי מקרקעין, לפיה ניתן לראות כי רכושם של כל אחד מהאחים היה רב. לכן יש לראות במתנה משום עושק. העתירה התקבלה.

השוואה

לפי המשפט העברי, מי שהיה במצוקה ורצה להימלט ממנה, ועל כן הבטיח לאחר שכר מופרז עבור עזרה אינו חייב לשלם לאותו אדם יותר מהשכר הראוי והמקובל תמורת העזרה שקיבל. ברם, אם הצד השני מופסד מביטול ההתחייבות- הרי שהיא תישאר בתוקף.

לעומת זאת, במשפט הישראלי אדם שביצע חוזה ועשקו אותו עקב מצוקתו, חולשתו או חוסר ניסיונו, ובנוסף שתנאי החוזה גרועים במידה בלתי סבירה מהמקובל- יכול הנעשק לבטל את החוזה לאלתר. אך אם תנאי החוזה לא גרועים עד רבות- החוזה ימשיך להתקיים כפי שנקבע מלכתחילה.

על פי סעיף 17, חוזה שנכרת בכפייה ניתן לביטול, אך אינו בטל מאליו. בהתאם קובע סעיף 20 לחוק²⁷, כי "במקרה של כפייה - ביטול החוזה יהיה תוך זמן סביר, לאחר שנודע לו שפסקה הכפייה". אילו היה החוזה בטל מעיקרו לא היה מקום לקבוע הגבלת זמן, אך כיוון שזו זכות ביטול הגביל אותה המחוקק למשך זמן סביר. הסיבה לכך היא, שכפייה אינה שוללת לחלוטין את רצונו של הנכפה אלא פוגמת בו, ועל כן החוזה אינו בטל מאליו²⁸.

נראה שלעניין זה מבחינים הפוסקים בין חוזה כפוי שביחס אליו נמסרה מודעה, שהוא בטל, לבין חוזה כפוי שביחס אליו לא נמסרה מודעה, שהוא ניתן לביטול:

חוות יאיר²⁹ דן באדם שמסר מודעה, שעקב כפייה הוא עומד לערוך פשרה עם אחר בניגוד לרצונו. כעת, לאחר שהושגה הפשרה דווקא הנכפה רוצה לקיימה ואילו הכופה התחרט ורוצה לבטלה. נפסק כי הכופה זכאי לבטל את הפשרה. הנימוק לכך הוא, שהכופה עשה את הסכם הפשרה על דעת שהצד שכנגד אינו יכול לבטלו, שהרי הוא לא ידע שנמסרה מודעה, ואם כן הענקת זכות הביטול לנכפה מעמידה את ההסכם כמיקח טעות עבור הכופה. על כן, לדעת חוות יאיר, יש להעניק את זכות הביטול גם לכופה, ולא רק לנכפה, ובכך, למעשה, לקבוע כי החוזה בטל מעיקרו, "דכל שהמוכר מסר מודעה אם כן לא קנה הלוקח כלום וממילא יכול נמי [=גם] לוקח לחזור"³⁰. ציץ אליעזר ניסח כלל זה, וטען³¹:

"מסירת מודעה כשמועילה, מועילה לבטל את כל העסקה ולהחזיר המצב לקדמותו, והיינו, דגם המאנסו מצי [=יכול] לחזור בו".

כפי שנוכחנו לדעת, ישנם חוזים שבהם הכפייה לכשעצמה מעניקה לנכפה את האפשרות לבטל את החוזה, גם אם לא מסר קודם לכן מודעה. נראה כי כאן החוזה יהיה ניתן לביטול, אך לא בטל מאליו. כך פסק נתיבות המשפט³² לגבי אדם שכפה אחר לקנות ממנו

²⁶ בני פורת, **כפייה ועושה בחוזה**
²⁷ ס' 17 לחוק החוזים, התשל"ג-1973
²⁸ שלו, דיני חוזים, עמ' 229
²⁹ שו"ת חוות יאיר, סימן מ
³⁰ קצות החושן, סימן רה, ס"ק ו
³¹ שו"ת ציץ אליעזר, חלק יב, סימן עה
³² נתיבות המשפט, סימן רה, ס"ק יח

אחד מנכסיו. על פי אחת הדעות בין הראשונים, כפייה לקנות מאפשרת לקונה לבטל את החוזה (אף אם לא נמסרה מודעה), ובהתייחס אליה קבע נתיבות המשפט, כי רק הקונה שנכפה יכול לבטל את החוזה אך לא המוכר שכפה. כאן הכופה ידע כי לנכפה זכות ביטול ובכל זאת כרת את החוזה, ואם כן אינו יכול לטעון לביטול החוזה בגין טענת מיקח טעות, ו"הוי כתולה הקניין ברצון הקונה". מסתבר שיש להקיש מדבריו על מעשי כפייה נוספים שבגינם ניתנת לנכפה זכות ביטול. קביעה זו גם נראית לאור ההדגשה המיוחדת של הפוסקים, כי מסירת מודעה מבטלת לחלוטין את תוקף החוזה. מכאן שחוזה שלגביו לא נמסרה מודעה אינו בטל, אלא ניתן לביטול.

אולם, יש מי שפסק, כי לעולם הכופה אינו יכול לטעון לביטול החוזה, בין אם הנכפה מסר מודעה ובין אם לאו, ונימוקו: "היאך יהא חוטא נשכר!"³³.

³³ שו"ת נופת צופים, חו"מ, סימן כג

רשימה ביבליוגרפית

חקיקה

- ס' 6 לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953
- ס' 7א(א) לחוק בתי-דין דתיים, התשט"ז-1956
- ס' 30(א) לחוק הירושה, התשכ"ה-1965
- ס' 17 לחוק החוזים, התשל"ג-1973
- ס' 18 לחוק החוזים, התשל"ג-1973
- ס' 192 לחוק העונשין, התשל"ז-1977
- ס' 1(ב) לחוק בתי דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין), התשנ"ה-1995

פסיקה

- בש"א 3051/05 עמותת חברא קדישא גחש"א – ראשון לציון נ' אהלי דורון ואח', תק-של 17530 (2)2006
- בש"א 003051/05 חברת קדישא גחש"א ראשון לציון נ' אהלי ע"א 4839/92 גנז נ' כץ, פ"ד מח(4) 749, 756 (1994)
- ע"א 2041/05 מחקשווילי נ' מיכקשווילי

ספרות מחקר ספרים

- גולאק א' יסודי המשפט העברי, ספר א', ברלין תרפ"ב, עמ' 58
- מוסנזון י' דיני חוזים, עמ' 567-568
- פורת ב' החוזה הכפוי ועקרון הצדק החוזי עיון משפטי-פילוסופי בסוגיית תליוהו הבין, עמ' 62-67
- פורת ב' כפייה ועושק בחוזה (נחום רקובר עורך, 2003)

מאמרים

- עו"ד אונגר י' ואלמגור לוטן א' סרבנות גט בישראל - רקע הלכתי, משפטי, היקף התופעה והדרכים לטיפול בה.
- דעת אינציקלופדיה יהודית, עושק, סחיטה.
- פורת ב', כפייה ועושק בחוזה.

משפט עברי
ספרות הפסיקה

משנה, בבא בתרא מ, ע"ב
משנה, בבא בתרא מז, ע"ב
משנה, גיטין ה, ה
משנה, גיטין ט, ח
משנה, יבמות יד, א
משנה, גיטין מז, ע"ב
משנה, גיטין פח, ע"ב

ספרות השו"ת

שו"ת חוות יאיר, סימן מ
שו"ת נופת צופים, חו"מ, סימן כג
שו"ת ציץ אליעזר, חלק יב, סימן עה
נתיבות המשפט, סימן רה, ס"ק יח
קצות החושן, סימן רה, ס"ק ו
רמב"ם, הלכת מכירה, פרק ר' הלכה ג'
רשב"ם, בבא בתרא מז ע"ב, ד"ה דכל דמזבין